

Verdaguer i la Creu de la Culla

Joan Vilamala
(Societat Verdaguer)

A Josep M. Gasol Almendros

El poema més emblemàtic, per no dir únic, de temàtica manresana, que trobem en l'obra de Jacint Verdaguer, és sens dubte «La Creu de la Culla»; d'aquí arrenca el nostre interès. Amb la intenció d'aprofundir un xic el tema, a mesura que hem avançat, hem vist que la cosa dóna per a molt; és per això que ens hem atrevit a escriure aquestes consideracions relacionades no tan sols amb el breu poema verdaguerià sinó també sobre l'objecte arqueològic d'on arrenca el poema: la creu.

La creu

La Creu de la Culla és una de les creus de terme més antigues de Manresa que porta una marca literària: la poesia que va escriure Verdaguer. És una creu de pedra d'estil gòtic que es troba en un punt per on antigament passava el camí ral de Manresa a Barcelona, entre l'Hospital de Sant Joan de Déu i la Culla, una masia fortificada que depenia de la pabordia de la Seu manresana. El nom Culla, documentat ja l'any 1009 com a lloc on hi havia una vinya, prové del mot llatí *cucullu* que ha passat a ser *cogoll*, *cogulló*, *cogul* i vol dir 'lloc elevat'. Durant el segle XVI la Culla va ser una de les masies més riques de Manresa. El segle XIX va ser una important explotació vinícola fins que quedà afectada de fil·loxera. L'any 1880 s'hi va establir, uns pocs anys, una petita comunitat de frares caputxins provinents de Ceret, expulsats de França. A finals de segle passà a ser propietat de la família Pelfort i de llavors ençà va ser habitada per masovers fins a 1950. Va viure uns anys d'abandonament i, finalment, ofegada per la pressió

Imatge 1. La part de la creu que es conserva al Museu Comarcal de Manresa

urbanística, l'Ajuntament de Manresa la va comprar i la va rehabilitar l'any 1982. Avui convertida en Camp d'Aprenentatge del Bages és la seu de la Denominació d'Origen Bages.

Joaquim Sarret i Arbós (Manresa, 1853-1935), que és qui amb més profunditat ha estudiat el tema, ens diu que la masia de la Culla consta en els llibres del segle XIII i que a la segona meitat del segle XIV els honorables consellers «de nostra aimada ciutat de Manresa plantaren a l'entorn d'ella i al peu del camí ral la creu santa, símbol de nostra redempció.»

Aquesta creu de terme, com tantes altres creus de pedra, tenia la funció de marcar fins on arribava la jurisdicció de la ciutat i on co-

mençava la del veguer o representant del rei. A començament del xv, però, va ser bellament reformada per un tal Pere Ceydini, canonge cambrer de la Seu manresana. És més, Sarret i Arbós fins transcriu un contracte¹ del dia 8 de març de 1413 en què esmenta el nom de dos artesans que hi van treballar: Francesc Feliu, pintor i escultor de pedra i fusta, de la ciutat de Manresa, i Joan Pere, habitant de la vila de Tremp, i ens la descriu amb aquests termes:

S'aixecava sobre dugues rústiques graonades d'on partia el sòcol vuitavat de 0'90 x 0'95 ms. d'alçada i diàmetre respectivament. El fust de la columna de la creu, també tot d'una peça, és avui partit en dos fragments que mideixen l'un 1'90 i l'altre l'58 ms., essent el superior decorat. El capitell sobre el collari de la columna, té 0'50 cms. d'alt, i s'hi veuen vuit sants en relleu, aixoplugats sota dossers artísticament esculpits, que, segons sembla, representen: sant Miquel, santa Agnès, sant Pere, santa Llúcia, sant Blai, santa Clara, sant Jaume i santa Eulàlia. La creu té 1'10 ms. ostentant al centre del revers, la Verge sentada amb son fillet a la falda, tal com és en l'escut del cabildo de la Seu, i els tres Reis de l'Orient. [...] en aquella època, 1413, el Paborde i el canonge Camarer de la Seu, com hem dit, eren els senyors alodials de la llavors heretat del mas Culla. Després hem de considerar també que en el capitell s'hi veuen les imatges de sant Blai i santa Clara, titular de la propera iglésia: sant Pere, patró del canonge Camarer; santa Eulàlia, patrona de Barcelona; santa Agnès, patrona de Manresa i de les mestresses de la Culla; i, per fi, en una de les cares principals de la creu, com hem dit, la Verge sentada, a l'igual que es veu en l'escut del cabildo de la Seu.²

Tanmateix, a sota de la imatge de Crist, a la base de l'estípit o pal vertical de la creu, pels quatre costats, hi ha quatre imatges molt deteriorades, que ningú no ha detallat mai; només hem trobat un au-

1. SARRET ARBÓS, Joaquim. *Les creus de pedra del terme de Manresa* (Manresa: Centre Excursionista de Bages. Impremta y encuadernacions de Sant Josep, 1913), p. 10: «Devem observar que la nostra opinió és que es tractaria de fer el cap principal de la creu; doncs es nota molta diferència entre aquell i la columna i el sòcol. La pedra de la columna representa més antiguitat o vellura i les escultures que s'hi veuen semblen anteriors a les de la creu. De manera que pot molt ben ser que el sòcol i la columna fossin d'una creu distinta transplantada al lloc, la qual, per haver-se trencat el cap principal i voler-lo fer més esculpturat i segons estil de l'època, se faria contracta descrita.»

2. SARRET ARBÓS, Joaquim. op. cit., p. 28.

tor que les identifica, però ho fa erròniament³ ja que confon les vuit imatges de la magolla, més aquestes quatre, amb els dotze apòstols (apèndix 1).

Sarret i Arbós en l'estudi *Les creus de pedra del terme de Manresa* (1913) ni les esmenta, tot i que l'any 1907 havia escrit:

[En] Aquesta creu en la banda oposada al crucifix hi ha també en alt relleu l'imatge de la Mare de Déu, dessota, en les quatre cares que forma un alt relleu i molt esborrades per cert, quatre imatges, que algun petit detall ens féu desistir de creure que eren els quatre sants evangelistes.⁴

Després d'observar la creu original, al Museu Comarcal de Manresa, deduïm que una d'aquestes quatre imatges de l'estípit, la que ens ofereix més elements de judici, és santa Caterina perquè duu corona, té a la mà dreta la palma dels màrtirs, a la base de la creu queden restes de la roda del martiri. A més, està orientada al tossal de Santa Caterina.

La segona, per la barba llarga i pel vestit que s'endevina fet de pell de xai, a l'alçada de les cames, diríem que és un sant eremita: sant Pau, primer ermità, company de sant Antoni Abat.

La tercera, orientada a la Culla, és sant Valentí, el patró d'un dels mecenes.⁵ Sant Valentí, no el bisbe de Terni, per això no porta mitra, sinó el màrtir de Roma, representat sovint amb un llibre i a vegades

3. FONT, Norbert. *Datos para la història de les Creus de pedra de Catalunya*. Barcelona: Imprempta Giró, 1894, p. 34. Vegeu apèndix 4. Uns anys després, al costat de Josep Esteve, president del CECB, Cèsar August Torras, president del CEC, i Leonci Soler, com a president honorari, mossèn Norbert Font, com a prestigiós geòleg, va ser un dels que van presidir l'acte de la fundació del CECB que es va celebrar al monestir de Sant Benet, el dia 24 d'abril de 1905.

4. *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca del Bages*, núm. 11 (1907), p. 202.

5. SARRET, J. op. cit., p. 18. «Era freqüent, allavors, gravar escuts o senyals en les creus, a fi de perpetuar la bona memòria del poble o del qui costejava l'obra. La circumstància d'haver-hi en la de la Culla l'escut del cabildo de la Seu, ens fa creure que el pabordre i el canonge camarer foren els quins varen construir a ses despeses la creu de la Culla. Era pabordre en aquesta època en Valentí Torras, qui abans havia sigut camarer de la mateixa Seu.» Si en lloc preferent tenim sant Pere, el patró del canonge cambrer, és lògic pensar que també hi ha d'haver el patró del paborde, sant Valentí, un sant d'arrelada tradició bagenca.

amb un sol a la mà per haver curat una noia cega, com és el cas. I la quarta, molt desfigurada i mutilada, mostra una màscara; per això deduíem que es tracta de sant Bartomeu, el patró dels blanquers, un ofici molt arrelat en la Manresa medieval. Segons la iconografia popular, a sant Bartomeu en el martiri li van llevar la pell de viu en viu, d'aquí que dugui sobre el braç la seva pell com si fos una màscara i, als seus peus, s'observa que hi manca una peça que podria molt ben ser un drac o un símbol del mal que s'ha perdut.⁶

A part dels elements iconogràfics, un argument més que seguim per identificar les imatges és tenir en compte els temples o esglésies que hi havia aleshores a l'entorn de Manresa.⁷ Si ho fem així veurem que a la creu, hi són representades: Santa Maria, que presideix l'anvers de la creu, santa Llúcia, sant Miquel, santa Clara i sant Blai, sant Bartomeu, santa Caterina i sant Pau. Per això, justament, hi ha aquestes imatges esculpides i no altres, segons el nostre parer.

Cada una de les dotze imatges, doncs, té una raó de ser: sant Pere és el patró de Pere Ceydini un dels mecenes, el canonge cambrer; sant Valentí és el patró d'un altre mecenes, el paborde de la Culla, Valentí Torras, que abans havia estat canonge cambrer de la Seu; santa Agnès, no per ser un dels cossos sants, ja que si fos així hi hauria d'haver sant Fruitós i sant Maurici gloriós, sinó perquè és la patrona de les mestresses de la Culla de l'època. Fins aquí el protagonisme dels coetanis.

Les altres imatges corresponen totes als sants titulars de diverses esglésies, aixecades fins llavors que depenien del capítol de la Seu: sant Miquel, tenia dedicada una església, que va ser refeta durant el darrer terç del segle XIV i va ser enderrocada durant la guerra l'any 1936 per «les brigades d'atur forçós»; sant Blai i sant Llätzer des del segle XIII tenien dedicada una capella, al costat de la qual es va cons-

6. SUREDA, Joan. *El Retaule de Sant Bartomeu*. Barcelona: Ajuntament, 1986, p. 34: «Aquest símbol és fruit d'un dels relats de la seva vida, el de l'exorcisme que hem esmentat de la filla del rei Polimius que estava encadenada perquè mossegava els que se li acostaven. Bartomeu manà que fos desencadenada i els servents no gosaven fer-ho. Bartomeu, doncs els digué. "Tinc el dimoni lligat i encara teniu por", i la noia quedà guarida.»

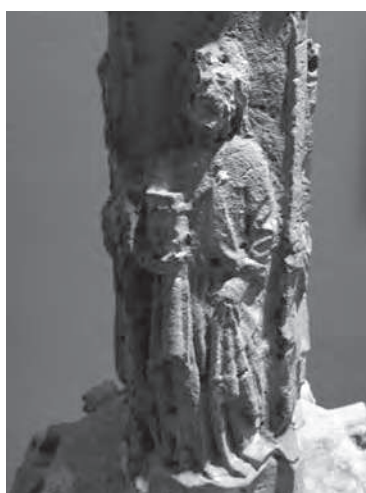
7. SARRET ARBÓS, J. *Història de Manresa*, vol. I. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, DL 1987, p. 139.

Imatge 2. Palma, corona i roda del martiri de santa Caterina

Imatge 3. Vestit d'eremita, propi de sant Pau ermità

Imatge 4. Llibre i raigs de sol a la mà, atributs de sant Valentí

Imatge 5. Sant Bartomeu mostra la màscara de la pròpia pell

truir l'any 1322 el convent de Santa Clara,⁸ que també hi és representada. Santa Llúcia era la titular d'una església construïda l'any 1323, prop de l'hospital inferior, on, per cert, sant Ignasi va tenir el famós rapte l'any 1522. Aquesta capella va ser també enderrocada durant la Guerra civil i recuperada els anys quaranta. Sant Bartomeu a principis del segle xv era una sufragània de la Seu, que va ser donada als caputxins en 1582. L'any 1676 hi van inaugurar una nova capella que va aguantar fins que va ser demolida l'any 1936. Santa Caterina hi és perquè a la muntanya o turó, que encara avui coneixem per la torre que duu el mateix nom, hi havia llavors un convent de monges de sant Agustí que estava sota la jurisdicció del paborde de la Seu. Sant Pau ermità, perquè justament l'any 1412 una antiga casa hospital amb capella dedicada a sant Marc i a santa Bàrbara, que hi havia a prop del riu Cardoner, va ser cedida a un grup d'ermitans i des d'aleshores es va anomenar Sant Pau. A finals del s. xv va passar a ser un priorat de Poblet i fou aquí on sant Ignasi de Loiola va tenir els primers contactes amb Manresa. Sant Jaume, que duu el bastó a la mà i la petxina al barret, hi és per indicar que per aquí passava el camí que anava a Sant Jaume de Galícia, que venia de Sant Jaume de Vallhonestà, on al costat de l'ermita dedicada al sant es va bastir un hostel important que ha perdurat fins al segle xx. I santa Eulàlia, amb la palma del martiri i la creu aspada, hi és perquè l'any 1369 s'havia fet el nou camí ral de Manresa a Barcelona que passava pel Pont de Vilomara. Fins llavors havia passat per la vora esquerra del riu Cardoner.⁹

El poema de Verdaguer i la seva publicació

Aquesta és la creu gòtica que va conèixer Verdaguer, el poeta que va marcar la geografia catalana amb el foc de versos immortals. L'any 1906 «que ja queia a trossos, fou precís arrencar-la i dipositar-la al Museu», diu Sarret, testimoni de l'època. Amb la intenció de recu-

8. SARRET, J. *Història de Manresa*, vol. IV, p. 243: «Hem dit que a primers del segle XIV hi havia els frares menorets Fr. Simó de Costa i un company seu, agregats al monestir de Girona, que cuidaven de la iglésia de Sant Blai i Sant Llàtzer, i que probablement serien els fundadors del convent de Santa Clara.»

9. SARRET, J. *Història de Manresa*, vol. IV (op. cit.), p. 239.

perar-la, va ser descalçada i el fust, o arbre de la columna, que era fet d'una sola peça, quedà partit. Avui una còpia moderna, col·locada a prop del lloc on havia estat per conveniències urbanístiques, la substitueix i el capitell original és exposat al Museu Comarcal de Manresa.

L'any 1925 finalment va ser recuperada i al cap de cinc anys va ser profanada el 9 de maig de 1930. Un cop restablerta, va ser enderrocada el juliol de 1936. La darrera vegada que es va restaurar va ser l'any 1987, i el 1996 commemorant (amb retard) els 150 anys del naixement de Verdaguer, l'Ajuntament de Manresa va fer col·locar, al mur de l'hort de la Culla que fa cantonada amb el camí que du a l'Hospital de Sant Joan de Déu, una majòlica amb els versos que Verdaguer va escriure sobre el tema.

Imatge 6. Majòlica que commemora els 150 anys del naixement de Jacint Verdaguer

La Creu de la Culla

*Fill ets, pare seràs:
tal faràs, tal trobaràs.*

Un manresà del Castell,
que en passava gran penúria,
tenia el pare malalt
i a l'hospital se l'enduia.
Duent-se'l a collibè,
a reposar-ne s'atura
en un dels tres escalons
que hi ha a la Creu de la Culla.
Lo vellet fa un gran sospir.
— Pare meu, què us dóna angúnia?
— Me dóna angúnia el pensar
que, quan jo a mon pare duia
a l'Hospital del Remei,
fa a prop de mitja centúria,
aquí també reposí
sota la Creu de la Culla.
— Doncs, tornem's-en, pare meu:
si vostra neulia dura,
jo captaré pel veïnat
i serà lo que Déu vulla.

Febrer de 1901

El poema de Verdaguer, que moriria al cap d'un any i uns mesos, el juny de 1902, condensa magistralment en vint versos de set síl·labes l'«exemple» moral del manresà, que decideix portar el pare que té neulia ('que viu malalt de decandiment' —mot que el DIEC no ha incorporat encara en aquest sentit—) a l'hospital, i el torna a morir a casa.

La poesia, de tanta actualitat en les famílies de malalts terminals, forma part del llibre de Verdaguer, publicat *post mortem*, que els primers editors van treure a faró amb un títol doble *Los pobres. Els sants* (Barcelona: Tipografia l'Avenç, 1908), perquè en realitat es tracta de dos llibres inacabats. El primer, que és el que aquí ens interessa, Verdaguer el dedica «A mos estimats germans los pobres de Jesucrist» i el formen una quinzena de poesies, que tenen com a denominador

comú la caritat i la pobresa, escrites majorment els darrers anys de la vida del poeta. Només quatre composicions porten la data d'escriptura de creació, entre aquestes «La Creu de la Culla», i, tal com ha escrit Ramon Pinyol i Torrents, «sembla que Verdaguer devia pensar en un volum més ampli que el que coneixem, ja que hi figuren [en els manuscrits] diversos esborranys de poemes en fase d'elaboració diversa, a més del fet que una quinzena de poesies és, per als estàndards verdaguerians, una obra molt curta.»¹⁰

Verdaguer —suposàvem alguns estudiosos— devia conèixer, probablement, la llegenda manresana sobre el tema a través de mossèn Magí Cornet i Balet,¹¹ que va ser uns anys auxiliar almonier de casa López, el marquès de Comillas. Compartien sostre i pensió al carrer de la Canuda, 14, de Barcelona on el poeta tenia un pis llogat i hi despatxava visites. En aquest mateix pis, hi va viure els anys d'estudis a la Universitat, l'advocat Narcís Verdaguer i Callís, un dels líders de la Lliga Regionalista, cosí i protegit de mossèn Cinto.

El doctor Josep Maria Gasol, reconegut historiador, cronista oficial de la ciutat, però, ja l'any 1996, el dia de la inauguració de la majòlica esmentada, en què va intervenir com a orador, opinava que Verdaguer va conèixer la rondalla a través d'un dels primers amics manresans, company d'estudis de seminari, un tal Joan Cucurella,¹² veí de Santa Clara. I molt probablement el va acompanyar fins a la creu —suggeria Gasol— quan Verdaguer del 13 al 18 de setembre de

10. PINYOL I TORRENTS, Ramon. «Introducció» a *Los pobres*. A: VERDAGUER, Jacint. TO. *Poesia*, 2, vol. 4. Barcelona: Proa, 2003, p. 889.

11. Magí Cornet, nascut a Manresa el 5 de desembre de 1853, va ser ordenat prevere el setembre de 1879. L'any 1880 va ser nomenat vicari de la Molsosa i l'any 1881 traslladat a Sant Mateu de Bages, però ell va demanar cartes de recomanació al bisbe i va poder traslladar-se a Barcelona, on féu d'auxiliar d'almonier de mossèn Cinto. Vegeu *Epistolari de Jacint Verdaguer* (EJV, vol. XI, carta 1529). L'any 1907 va prendre possessió d'un benefici a l'església de Sant Agustí. Morí a Barcelona l'any 1912 essent capellà de l'hospital de la Santa Creu.

12. Joan Cucurella Argemir, nascut a Manresa el 6 de maig de 1847, va ser ordenat prevere el setembre de 1871. El 4 de febrer de 1875 se li expediren cartes de recomanació per anar a Saragossa. No sabem però si mai s'hi va traslladar. El 10 de gener de 1878 va ser nomenat ecònom d'Olzinelles i el 20 de gener de 1882, capellà de les Germanetes dels Pobres de Manresa. El 3 d'abril de 1901 va prendre possessió com a canonge. Va morir a Manresa, a la capellania de Santa Clara que hi havia davant per davant del convent, el 14 d'agost de 1928.

l'any 1880 va ser a la Cova de Sant Ignasi a fer exercicis, en companyia del seu amic Jaume Collell. Fet que esmenta en una carta dirigida al marquès de Comillas dies després:

Al dejar por este año las expediciones veraniegas y antes de entrar en Barcelona, pasé una semana de ejercicios espirituales en la Cueva de Manresa, haciendo un poco de penitencia, bien merecida por cierto, por los buenos ratos que pasé en el Pirineo, andando de un pico al otro, en contemplación de las infinitas bellezas que Dios sembrara en mi queridísima Cataluña, rasgada en mala hora por un rei a quien poco costara.¹³

Seguint el fil de l'argumentació de Gasol, hem consultat l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa i hem fet un conjunt de constatacions. Vegem-les:

La poesia «La Creu de la Culla» va ser publicada per primera vegada l'any 1901, dins el núm. 2 de la revista bilingüe *La Covadonga Catalana. Revista catòlica ilustrada*. La revista, que va durar tan sols dos anys, sempre va tenir una consideració especial amb Verdaguer.

En el núm. 2 de *La Covadonga Catalana*, llegim:

Gracias a la ejemplar amabilidad de nuestro respetable y querido amigo el insigne vate catalán Rdo. D. Jacinto Verdaguer, Pbro., podrán nuestros lectores, saborear, en la sección correspondiente, la hermosa poesía, inédita, inspirada en la popular tradición de la Creu de la Culla, con cuyo envío nos ha distinguido. Manresa, 25 de Febrero de 1901.

En diversos números, s'hi publiquen alguns poemes de Verdaguer com ara «Sant Francesc», tret de *Lo Somni de sant Joan*, «L'olivera», de *Flors de Maria*, i «La roca del diable» del *Llegendari montserratí* [sic]. En el núm. 60 (5/4/1902) informa:

Se halla enfermo en Barcelona el insigne poeta Rdo. D. Jacinto Verdaguer quien, según dictamen de los Doctores Robert, Noguera y Roura que le asisten padece una infección gástrica complicada. Hacemos votos para que Dios le devuelva pronto la salud.

13. EJV, vol. III, carta 229.

I el juny de 1902, amb motiu de la mort de Verdaguer, la revista dedica unes pàgines al poeta, amb una breu biografia acompanyada del conegut dibuix del poeta, fet per Simó Gómez, de 1878, i reproduïx el poema de «La Creu de la Culla», amb una breu presentació:

Hoy honramos nuestras columnas con el retrato del malogrado vate y con la reproducción de la bellísima y tierna leyenda *La Creu de la Culla*, cuyo original guardamos como verdadera joya, con que honró nuestra publicación.

I encara en el núm. 71, publica un poema en castellà dedicat a Verdaguer, d'un tal Francisco Calvo¹⁴ (apèndix 2) i té el valor de felicitar la revista *Cu-cut!* pel número que ha dedicat al poeta, amb motiu del seu decés.

Però, per què Verdaguer va fer arribar aquest poema a *La Covadonga Catalana*? En el primer número de la revista, en l'apartat «Crònica», llegim que l'amic manresà de la colla del seminari, Joan Cucurella,¹⁵ és nomenat censor de la revista, per part de Torras i Bages: «S. S. Ilma., el docto Prelado de esta diócesis, se ha dignado nombrar censor de La Covadonga Catalana al ilustrado sacerdote Rdo. D. Juan Cucurella, beneficiado de la Colegiata de la Seo».

14. Francisco Calvo Burillo, dominic, professor i escriptor popular, nascut a Híjar (Terol) l'any 1881 i assassinat a Calanda l'any 1936.

15. Sobre aquest company de seminari (ens ho recorda GASOL, J. M. a *Memories d'un escolà de la Guia. Petita història d'un quart de segle: 1924-1948*. Manresa: CEB, 1998, p. 297), Jaume Collell, en les seves memòries, *Del meu fadrinatge*, conta una anècdota que no ens podem perdre: «Fou per mi una gran ventura trobar-hi entre els companys al Dr. Torras i Bages qui, terminades ses carreres de Lleis i de Filosofia a Barcelona, sentint-se cridat al sacerdoci, volgué venir a Vic a fer vida de seminarista i engolfar-se en l'estudi de la Summa Teològica de Sant Tomàs. Aquest jove ben acostumat en sa casa pairal de Vilafranca i en la despesa de Barcelona, hagué menester de una gran força de voluntat i una vigoria d'ascetisme per aclimatar-se a la vida col·legial i suportar els rigors hivernals de Vic. La brotada de penellons a mans i orelles fou abundant; però lo que més posà a prova la seva paciència fou un verger de erupcions furoncoloses al clatell, que talment feia llàstima i compassió veure com lo col·lega manresà, Joan Cucurella, li expremia aquells butxocs inflamats i purulents. Per no gemegar fort el pobre pacient s'amorrava a la tauleta i estrenyia ab les dents un mocador. Ab lo bon temps passà la marfuga, i junts passàrem aquell curs, estrenyent-se la nostra amistat ab la doble llaçada dels exercicis de pietat del nostre Seminari ab les comunicacions pròpies de jóvens estudiants...» p. 160.

A partir d'aquí la hipòtesi del doctor Gasol guanya força, ja que Verdaguer fa conèixer el poema «La Creu de la Culla», abans que a ningú, a l'amic que li havia contat la història anys enrere, ara canonge censor de la revista manresana, acabada de néixer l'any 1901; «[...] con cuyo envío nos ha distinguido», escrivien satisfets els de la redacció. Verdaguer matava així dos i tres pardals d'un tret: complaïa un company, estimulava una publicació catòlica i fornïa *Los pobres*, el llibre projectat, amb una nova composició. I això explicaria també que la versió de Verdaguer no faci referència al final miraculós que conté la rondalla. Vegem-ho.

Imatge 7. Postal *El Pla de Bages* (1905)

La Creu de la Culla vista per altres autors i el tema dels pans

Un cop Verdaguer el 23 de febrer de 1901 va haver publicat el poema a la revista *La Cavadonga Catalana*, el manresà Marian Vallès i Vallès,¹⁶ amic de mossèn Cinto, i més amic encara del seu cosí Narcís Verdaguer i Callís, amb qui havia col·laborat en l'edició de la revista vigatana *L'Almogàver*,¹⁷ quan feia dos anys que el poeta havia mort,

16. Marian Vallès i Vallès (Manresa, 1862 - Barcelona, 1919), fill del delegat del banc d'Espanya a Manresa, va ésser poeta, advocat, arxiver, publicista d'agronomia i empresari químic. Fou secretari del Col·legi d'Advocats de Manresa (1888-1890). De jove conreà la poesia, en tres vessants: una de caràcter patriòtic, una altra íntima i lírica més moderna propera al simbolisme i una tercera dedicada a versificar tradicions locals. Fou deixeble de Marià Aguiló i va fer amistat amb Verdaguer. Guanyà certàmens de poesia (1882 i 1883) i publicà diversos poemes. Anys després preparà l'edició dels seus poemes titulada *Muntanyanes* (1895-1897) però no l'arribà publicar. A Manresa va crear un esbart literari-patriòtic (1884) amb Leonci Soler i March i Maurici Fius i Palà. Fundà i presidí la Lliga Regional de Manresa (1890) adherida a la Lliga de Catalunya i, de la mà del seu amic Narcís Verdaguer i Callís, fou membre fundador de la Unió Catalanista (1891); va ser delegat a l'Assemblea de Manresa (1892). Signà el Missatge a la Reina Regent (1888). [...] Com a arxiver de la Diputació de Barcelona, professió que va exercir durant 26 anys, va elaborar catàlegs de documents històrics: l'arxiu de la Llotja, l'arxiu musical i artístic, l'arxiu de la Junta de Carreteres, els llibres dels platers, etc. Vegeu: OLLÉ ROMEU, Josep. M. *Homes del catalanisme. Bases de Manresa. Dicionari biogràfic*. Rafael Dalmau (1995) i GASOL, Josep Maria. *Les Bases de Manresa*. Ed. Rafael Dalmau (1992).

17. Anton Vila i Sala (Santpedor, 1863-1936), que també col·laborà en la redacció de *L'Almogàver* (una revista de poca durada que en 1882 es distribuï fins i tot per València i Mallorca i va ser anul·lada per catalanista per les autoritats del Seminari), escrivia recordant els vells temps en una carta (5/8/1935): «I oi més encara, tinguérem la gosadia de publicar un petit quinzinari patriòtic-catalanista que batejàrem amb el nom, històric-romàntic de *L'Almogàver*, que fèiem estampar mig d'amagatotis, en la impremta dels germans Soler de la placeta de la Mercè. No us podeu pas imaginar el rebombori que va causar el nostre *Almogàver* en aquelles aules del seminari, plenes a sobreixir d'estudiants —més d'un milener— i que bullien llavors per causa d'aquelles lluites entre els Unionistes o Mestissos i els Tradicionalistes o Integristes, que tants disgustos varen donar al gran bisbe Morgades, en els primers anys del seu Episcopat, titllat com fou de mestís, que equivalia a dir de mig-heretge. *L'Almogàver* va morir de mort violenta, acabat el primer trimestre de la seva sortida i nosaltres, els dos estudiants teòlegs, el Narcís i jo ens lliuràrem —merçès a la intervenció en favor nostre del citat Senyor Bisbe— d'esser foragitats del seminari per aquells catedràtics acèrrims integristes i anti-catalanistes». Vegeu la carta original, copiada per Joaquim

va publicar un poema sobre el mateix tema, titulat «Els pans de la Culla», en el diari *El Pla de Bages* (5/11/1904). Vegem-lo, transcrit en ortografia regulada, tal com hem fet amb tots els textos de l'època.

Els pans de la Culla

Portant el pare a coll
un jove caminava
baixant sense parlar
camí de Santa Clara.
A l'arribar a la creu
de cansament suava,
i al cim de sos graons
ambdósos van sentar-se.
“Fill meu!”, digué, “fill meu!”
el vell de blanca calba.
“També en aqueix pedrís
hi vaig portar el meu pare!...
També, veient, com tu,
que el pa se'ns acabava,
camí de l'hospital
portava jo eixa càrrega!”

Mirant-lo fit a fit
el fill plora amb son pare
i al punt se'l posa al coll,
tornant-lo cap a casa.
A l'arribar al mas,
la porta era fermada,
mes troben, a l'obrir,
tres pans sobre la taula.

Des d'aquell jorn l'hereu
treballa que treballa
i els erms se tornen camps
de blat i de vianda;
les vinyes, tot raïms,
i els cups ben plens tots ragen.
“Mos fills”, digué l'hereu,
“ja no em trauran de casa,

M. Puigvert en la seva tesi doctoral *La parròquia rural a Catalunya (segles XVII-XIX)*. Bisbat de Girona (1990).

la Creu serà son nord,
 les eïnes, sa esperança,
 la hisenda, son vaixell,
 la caritat, son àncora.

Quan vegen els tres pans
 al peu de la creu santa
 treballaran com jo,
 mes no em trauran de casa.”

Marian Vallès

Aquesta versió, però, aporta un element nou que sembla tenir relació amb la iconografia del sòcol de la creu i la fa més completa: la referència als pans. I té un final diferent, a mode d'apòleg, amb què el protagonista trenca la roda del destí gràcies a la nova orientació que pren la seva vida, que ve a ser una defensa del tradicionalisme.

Mesos després en el mateix diari, *El Pla de Bages* de Manresa (22 d'abril de 1905), llegim, amb el títol verdaguerià de «Tal faràs tal trobaràs», una versió en prosa de la rondalla manresana escrita per Ignasi Ribera Rovira¹⁸ (apèndix 3). És una recreació del tema, amb una part introductòria que no explica ningú més, en què finalment apareixen també «miraculosament», aquesta vegada, set pans i tres coques «a dins la pastera que deixaren neta de llevat.»

18. Ignasi Ribera i Rovira (1880-1942), advocat, poeta i periodista. Va néixer a Castellbell i el Vilar. Passà a residir de petit a Portugal. Hi donà a conèixer aspectes de la cultura i de la política catalanes i divulgà a Catalunya la cultura portuguesa en articles i conferències. Traduí obres del portuguès al català i al castellà i és autor d'una antologia de poetes portuguesos en versió catalana, *Atlàntiques* (1913), i d'una de prosistes, *Contistes portuguesos* (1913). *Poesia i prosa* (1905), prologat per Maragall, conté texts originals seus juntament amb poemes portuguesos traduïts. Altres llibres seus són *Iberisme* (1907), *Portugal y Galicia: Nación* (1911) i els de poemes *Mos tres amors* (1901), *Esguards* (1908) i *Solitaris* (1912). Com a periodista, dirigí *El Poble Català* i fou redactor de *La Veu de Catalunya*, *El Día*, etc.; col·laborà també en gran nombre de periòdics catalans, portuguesos i castellans. Presidí la Federació de Premsa d'Espanya, la Federació de la Premsa Catalanobaleà, l'Associació de la Premsa Diària de Barcelona i fou vicepresident de la Unió Internacional d'Associacions de Premsa de París.

D'on arrenca aquest interès per la Creu de la Culla sinó del poema de Verdaguer?

I encara Enric Casassas (apèndix 5) va publicar-ne una altra versió l'any 1918 en què «a l'arribar al mas, la porta era tancada. Obren... i sobre la taula hi troben set pans i alguns peixos». En la versió més antiga, la de Sarret i Arbós (apèndix 4) els pans no apareixien per miracle sinó que un dels dos fills els esmenta com un estalvi: «Pare, no ploreu!... tornem a casa... encara tenim set pans i no vos deixarem morir de fam... lo meu germà i jo havem de vèncer tots els perills encara que sia anant a demanar caritat.» I, a més, hi observem altres diferències importants: són dos i no un els fills que determinen dur el pare a l'hospital, i el «miracle» es produeix quan el pare recobra la salut, després de la fervorosa pregària dels seus fills, no perquè del no-res apareguin uns pans.

També hi ha diferències de contingut en les diverses versions sobre diversos aspectes: Sarret i Ribera expliquen que la creu es va aixecar per deixar memòria del fet, en canvi els altres autors des de l'inici situen l'escena al peu de la creu: Verdaguer, Font, Maspons, Vallès i Casassas. Vegeu els textos dels apèndixs.

Voleu més variants? I això per què? Perquè la rondalla aleshores es va acabar de fixar. Per això les diverses versions no coincideixen.

Sarret i Arbós, l'any 1913, en l'opuscle *Les creus de pedra del terme de Manresa*, reproduïx els versos de Marian Vallès, però discretament introdueix dos petits canvis en la transcripció: canvia per *abdós* el mot *abdosos* [*ambdosos*] del vers vuit, un plural gens normatiu que el lletrista havia escrit per raons mètriques, amb la qual cosa perdem una síl·laba, i com que sabia que «en les set [de les vuit cares del sòcol] hi ha com una figura d'un pa; a tall de voler representar el nostre pa de cada dia de la setmana»,¹⁹ canvia el nombre de pans, que passen a ser set i no tres com en l'original. A partir d'aquí, no és fàcil suposar que Verdaguer no fa cap referència als pans perquè en la versió que va escoltar no hi entraven? Perquè el transmissor no sabia que els pans fossin representats a la base de la creu, com encara avui no ho saben molts manresans?

El sòcol actual, molt menys majestuós que el que hi havia, no produeix prou bé els set pans de la rondalla, ja que els baixos relleus ni

19. SARRET, op. cit., p. 25

tan sols són rodons com els originals i, més que pans, vénen a ser uns medallons ovalats. A més dos d'aquests medallons porten dates, la de la construcció i la de la restauració, cosa que els desvirtua encara més. A la vuitena cara, actualment hi ha un centaure o sagitari, símbol de l'home complet, animal i espiritual, que cerca l'infinit i viu en tensió (arc) entre la mort (fletxa) i la vida redimida per la creu. Això és el que hi van veure els restauradors de l'any 1987.

Fixem-nos, però, en el sòcol original, avui desaparegut, que coneixem tan sols per aquesta fotografia. Què hi havia realment?

Imatges 8 i 9. Sòcol actual (esquerra) i sòcol anterior (desaparegut)
(Arxiu Comarcal de Manresa) (dreta)

Seguint la tradició oral, Ignasi Ribera (apèndix 3) hi veia tres coques: «I en fe d'aquell memorable fet, frec a frec del pedrís a on reposaren els jaiets malalts, hi varen aixecar una creu que encara avui en diuen de la Culla i que porta esculpits al sòcol els set pans i les tres coques de la tradició». Enric Casassas²⁰ (apèndix 5), dos peixos: «... i fill i nora ordenaren amb el temps, esculpir en el sòcol de la creu, set pans i dos peixos».

I Sarret (apèndix 4) diu: «Lo propietari del castell,²¹ senyor baró de la Culla al tenir notícia d'aquest fet, posà baix sa protecció aquesta família i per memòria féu fer l'actual creu que és de pedra molt ben

20. Enric Casassas i Cantó (Barcelona, 1894-1977), avi patern del poeta homònim, va ser un pedagog català, deixeble de Joan Bardina, mestre de Castellgalí i pioner de l'Escola activa.

21. Noteu que Verdaguer comença el poema «Un manresa del Castell...» perquè entén que és d'una casa de pagès d'aquelles rodalies, no del Castell del centre actual de Manresa. «La casa que avui encara existeix fou un antic castell feudal.

treballada i en lo sòcol de forma vuitavada volgué que es gravés un pa en cada una de les set cares, i en l'octava, la figura de dos homes aportant un vellet sentat en una cadira de braços.»

No és d'estranyar tanta discrepància? Com s'explica sinó perquè la rondalla de la Creu de la Culla, fet i fet, no es va acabar de recuperar fins a principis del segle xx, després de la mort de Verdaguer; per això, no ens ha de sorprendre que la versió que el poeta va recollir no sigui la completa. Si l'hagués coneguda completa, no n'hauria tret més profit? No ens l'hauria transmesa ja abans i en prosa com va fer amb tantes altres rondalles?

La notícia escrita més antiga que esmenta la rondalla sobre el tema és de 1880, justament del mateix any que Verdaguer va passar uns dies a Manresa, a la Cova fent exercicis espirituals, moment que devia aprofitar el poeta per visitar la Creu de la Culla i el convent de Santa Clara. En concret, uns mesos abans, el dia 16 de maig de l'any 1880, el Casino del Comerç de Manresa havia organitzat una vetllada literària, aprofitant l'arribada a la ciutat dels joves de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, el president de la qual era des de feia poc el manresà Josep d'Argullol,²² a qui Verdaguer coneixia personalment d'ençà que el poeta va assistir a la lectura d'alguns fragments de *L'Atlàntida*, que es va fer a l'Ateneu Barcelonès.²³

Els periòdics de l'època parlen d'aquella vetllada manresana:²⁴ el *Diari Català* (19/5/1880), acabat d'estrenar, diari d'àmbit nacional, se'n fa ressò en una notícia que entre altres coses diu:

Mas i Casas. *Ensayos históricos*, p. 152. Citació de Sarret i Arbós a *Setmanari Català* (1990), p. 208.

22. Josep d'Argullol Serra (Manresa, 1839 - Barcelona, 1886) novel·lista i narrador. Es llicencià en dret civil i canònic. Va fundar i dirigir el setmanari de caràcter literari i local *El Manresano* (1861-1871), i va col·laborar a *La Renaixença*, *Lo Gay Saber* i al *Calendari Català*. Va escriure novel·la històrica de temàtica local en català com ara *El crit de l'ànima d'un pagès manresà* (1869), *Les òrfenes de mare* (1872) i *La guerra* (1877). Fou secretari de l'Ateneu Barcelonès i president de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques.

23. EJV, vol. II, cartes 105 i 107.

24. Qui fa la crònica més extensa de l'acte és *L'Excursionista*, núm. 19, el butlletí de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, que incorpora textualment fragments traduïts del que havia publicat *La Montaña* (23/5/1880), un periòdic local, diu així «Seguí al Sr. Tàmaro lo distingit advocat de esta ciutat, D.

Dels escriptors manresans se llegiren los treballs següents: la rondalla “La Creu de la Culla”, del senyor Fàbregas (Josep); “Als excursionistes” i “Lo jaio de Manresa”, del senyor Martínez (Eduard); una descripció de la Torre del Breny, del senyor Joaquim Soler; un sonet “Als excursionistes”, del senyor Pascual i Esteve, i un treball de don Víctor Balaguer, qual lector fou lo senyor Joan Ribera.

Quin text hi va llegir Josep Fàbregas?²⁵ No ho sabem, i ni tan sols si mai va ser publicat. L’hem cercat en els periòdics i revistes manresans de l’època i no l’hem trobat. Aquell text feia alguna al·lusió als pans del sòcol de la Culla?

Pau Bertran i Bros,²⁶ sobre el mateix tema, pocs anys després d’aquella sessió literària, va publicar a la *Il·lustració Catalana* (31/10/1884) aquesta versió que reproduïm, diguem-ne més univer-

Josep Fàbregas i Solà, que en bona prosa catalana, llegida ab bona entonació donà á conèixer als excursionistes la popular tradició de la Creu de la Culla».

25. Josep Fàbregas i Solà (Manresa, 1845 - Barcelona, 1921). Advocat i polític liberal. Professor del col·legi Sant Ignasi de Manresa durant la Revolució de Setembre de 1868, va ser nomenat bibliotecari el 1869. Fou membre del Centre Monàrquic Liberal, creat l’any 1871 pel seu pare, i quan el 8 de desembre de 1872 el capitost carlista, Joan Castells, en un assalt va entrar a Manresa va fer-lo presoner. Abans de marxar de la ciutat, però, va ser alliberat, perquè en el grup dels segrestats, entre ells el batlle, hi havia el seu pare, Marià Fàbregas i Bosc, que havia estat també un dels vint-i-cinc iniciadors de la Caixa d’Estalvis de Manresa l’any 1863. Durant el Sexenni, Josep Fàbregas fou partidari de l’abolició de les quintes i de la llibertat d’impremta. L’any 1885 era segon tinent d’alcalde de l’Ajuntament i en unes vagues obreres, segons publica el periòdic *La Montaña*, va defensar coma advocat un grup de dones represaliades. Va ser alcalde de Manresa des de 1886 fins al gener de 1889. L’any 1888 va ser elegit diputat provincial, càrrec que va ostentar fins a l’any 1892. Home polifacètic, va presidir diverses associacions com el Círculo Artístico e Industrial Manresano el 1882, i l’Associació de Propietaris Agricultors de Manresa el 1886. També va dirigir el setmanari *La Prensa* (1882). A partir de 1894, va traslladar el seu domicili a Barcelona on va ser membre del Círculo Liberal Monárquico i com els seus germans pintors, Miquel, Francesc i Agustí, fou un gran aficionat de les arts i soci d’entitats com ara el Círculo del Liceo, el Círculo Equestre i la Societat Wagneriana (Informació rebuda de Miquel de Fàbregas i Sabater).

26. Pau Bertran i Bros (Collbató, 1853 - Esparreguera, 1891). Poeta floralista i erudit folklorista, que ingressà com a soci de l’Associació d’Excursions Catalana, en la mateixa fornada que Verdaguer el 30 de maig de 1885. És autor d’un interessant article programàtic, *La filosofia de la filosa* (1884), *Poesia popular búlgara* (1888), *Rondallística* (1888), que és un estudi premiat als Jocs Florals, *Cançons i follies (mèdites) recollides al peu de Montserrat* (1885), i *El rondallari català* (1909).

sal, que ben segur Verdaguer va conèixer, ja que en la mateixa revista havia divulgat en diversos números *Excursions i viatges*:

La del pare i fill

Vet aquí que una vegada
eren un pare i un fill;
el pare ple d'anys i xacres,
el fill cor sec i coquí.
Diu: — Pare, sabeu què penso?,
que gastem sense profit;
a l'hospital de la vila
s'hi fan cures a desdir. —

L'endemà a punta de dia
pare i fill van de camí:
el pare, a collbè, com plora!,
i, amb lo feix, com sua el fill!
Diu: — Tanmateix això cansa,
reposem aquí al pedrís. —
Diu: — Ai, quan jo hi duia el pare
també vaig reposar aquí. —

Ell que el fill pensa allavors:
això es veu que és un seguit;
jo tinc fills, i si algun dia
fessin lo mateix amb mi?
Diu: — Pare, sabeu què penso?
que jo en tindria un fatic;
pugeu i tornem a casa
mal que es gastí el darrer ardit. —

Castell del Mas, 25 d'octubre de 1884

Com també Antoni Bori i Fontestà (1861-1912) en *Lo Trovador Català*, l'any 1892 havia publicat un poema semblant, que Verdaguer devia conèixer.

El camí de l'hospital

El fill era fort i jove;
el pare vell i malalt;
vet aquí que el fill un dia
al pare així va parlar:

—Jo conec un senyor metge
 molt entès pel vostre mal,
 emboliqueu's amb la manta
 que l'anirem a trobar.
 A coll-i-bè se'l carrega
 per portar-lo a l'hospital;
 el mal fill, sua que sua,
 el vellet vinga a plorar.
 Bon tros fora de la vila
 el fill ja estava cansat,
 i a mig camí, vora un marge
 s'aturava a reposar.
 —Aquí mateix reposava
 com tu, fill meu, fa molts anys,
 quan també al meu pare duia
 malalt, com jo a l'hospital.
 Del pecat que vaig cometre
 ara el càstig he trobat,
 que té raó en dir l'adagi:
 tal faràs, tal trobaràs.
 Així que això el fill sentia
 va aixecar-se d'un plegat,
 i, carregant-se el seu pare
 li va dir tot caminant:
 —Tornem, tornem cap a casa
 que no em vull pas exposar
 que els meus fills també em portin
 algun dia a l'hospital.

Noteu que tant Antoni Bori i Fontestà com Pau Bertran, que havia recollit la rondalla o, millor dit, l'exemple moral a Olesa de Montserrat, i que més tard el va fer conèixer en prosa en *El rondallari català* (apèndix 6), ni tan sols situen l'acció a la Creu de la Culla, i, tal com fa Verdaguer, no esmenten tampoc l'escena dels pans. Per contra, sí que els esmenten les versions en prosa escrites abans que el poema de Verdaguer, que són la de Sarret i Arbós, de l'any 1890 (apèndix 4), la de Norbert Font de 1894 (apèndix 1) i una d'anònima,²⁷ publicada a la

27. Segons em comenta Xavier Pérez, director de l'Arxiu Comarcal del Vallès Oriental, el text podria ser atribuïble a Jaume Maspons i Camarasa (Granollers, 1872-1934), escriptor i agrònom, que fou també director i redactor de *La Veu del Vallès*.

revista *La Veu del Vallès* l'any 1899 (apèndix 7). Tanmateix, en aquesta, tot i que els pans hi surten no es localitzen al sòcol de la creu.

Un cop mort el poeta de Folgueroles, la temàtica es revifa i llavors Sarret aporta, més que ningú, documentació històrica i arqueològica sobre el tema. En l'estudi esmentat sobre *Les creus de pedra del terme de Manresa*, publicat l'any 1913 fins i tot fa notar que:

La pedra de la columna representa més antiguitat o vellura, i les es-cultures que s'hi veuen semblen més anteriors a les de la creu. De manera que pot molt ben ser que el sòcol i la columna fossin d'una creu distinta trasplantada de lloc.

I que:

En memòria de lo referit, diu el poble que hi ha gravats uns pans en la socolada de la creu. És veritat que de les vuit cares, en les set hi ha com una figura d'un pa; a tall de voler representar el nostre pa de cada dia de la setmana. Mes, cert o no cert això, el cas és que nosaltres hem descobert, en l'arxiu de la iglésia de la Seu, dos testaments; l'un de Bernat Culla, fet als 19 agost de 1441, i l'altre de Romia, sa muller, fet als 11 de gener de 1449; i en ambdós ordenen que abans d'ésser tret de casa el cos mort, *antequam corporis meum extrabatur a domo* sien destinades dugues quarteres de forment i se'n facin pans pels pobres de la ciutat. Les tradicions sempre s'apoen en principis veritaders i podria ésser molt bé que de lo disposat en els testaments, se'n deduís la tradició dalt esmentada.

En cas de ser així, el fet que va originar la rondalla i el sòcol seria d'abans de 1413 i tindria un fons més verídric i antic que no sembla?

Conclusió

Hi ha un munt de raons per suposar que quan Verdaguer va venir a Manresa el setembre de 1880 havia d'estar interessat a visitar Santa Clara i la Creu de la Culla, dos llocs emblemàtics, relacionats amb sant Ignasi de Loiola i amb sant Francesc d'Assís. Així ho havien fet

els seus companys de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques l'any anterior,²⁸ amb sessió literària inclosa.

Abans de 1901 pocs textos sobre aquest tema expliciten els pans i els localitzen al sòcol de la Creu de la Culla. Verdaguer els va conèixer? Si fos que sí, hom es pregunta: com és que mutila l'escena dels pans? Per quina raó la va desestimar? No és sorprenent que Verdaguer no en parli si el poema data de quan té projectat un llibre com *Los pobres*? Sigui com vulgui, podem concloure que:

1. Verdaguer va conèixer la creu original *in situ* en la visita que va fer a Manresa l'any 1880.

2. Verdaguer ja coneixia d'abans la rondalla de la Creu de la Culla, molt probablement a través del seu company d'estudis, manresà, Joan Cucurella.

3. Segons sembla, va escriure el poema uns vint anys després d'aquella visita, motivat per publicar-lo a la revista *La Covadonga Catalana*, de Manresa, on el seu amic Joan Cucurella intervenia com a censor, i perquè el tema encaixava amb el seu projecte de fer un nou llibre, *Los pobres*.

4. Sense proposar-s'ho, mossèn Cinto va estimular la divulgació completa de la rondalla, cosa que van fer Marian Vallès, en vers, l'any 1904 i Ignasi de L. Ribera, en prosa, l'any 1905. I encara Enric Casasas el 1918.

5. Amb tot, val a dir que «La Creu de la Culla» de Verdaguer ha eclipsat les altres versions, i això és un factor més que explica el desconeixement que es té del tema dels pans.

6. Una vegada més, com va passar amb *Lo Pi de les Tres Branques*, per exemple, el poeta de Folgueroles amb els seus versos no tan sols va fer conèixer un escenari determinat, que després d'ell apreciem

28. *L'Excursionista*, núm. 8, p. 73-78. *Butlletí* de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques. «...Tornaren a dalt de la serra i arribaren fins a l'espedit lloc anomenat balcó de Sant Pau, a on se disfruta d'un panorama estens i sorprenent. Atravessant camps i camins feren parada al peu de la creu de terme que en diuen de la Culla, per estar pròxima a la masia d'aquest nom: es una elegant obra del segle XVI [sic], adornada ab preciós fullatge i figuretes. Prop d'allí existeix lo convent de las monges de Sta. Clara, mereixent esser visitada sa notable porta romànica, no sols per la senzillesa de sos arcs en plena cintra, sinó per la bona execució de molts de sos detalls essent probablement obra del segle XII...».

molt més, sinó que també va estimular la fixació de la rondalla i la salvaguarda del patrimoni. La restauració de la creu de la Culla,²⁹ que amenaçava ruïna es va fer pocs anys després de la publicació del poema verdaguerià, gràcies a la iniciativa del Centre Excursionista de la Comarca del Bages i el patrocini de l'Ajuntament de Manresa. Va ser desmuntada³⁰ el dia 3 de maig de 1906 sota la direcció del regidor Joan Tarrats, el president del Centre Excursionista, Josep Esteve i Seguí, l'arxiver municipal, Joaquim Sarret i Arbós, i el diputat Leonci Soler i March. Gràcies a això avui podem contemplar aquesta joia de l'escultura gòtica catalana al Museu Comarcal de Manresa. No us la perdeu.

Apèndixs

1. *Datos para la història de les Creus de Pedra de Catalunya*. Impremta Fidel Giró, 1894 (fragment, p. 34-36)

Així tenim a Castellterçol la creu dita de Can Fruns per estar enclavada en eixa propietat, lo mateix que la de la Culla a Manresa, situada quasi davant per davant de l'antic castell de la Culla. És una elegant obra del segle XVI [sic], amb l'arbre vuitavat i adornat amb relleus en sa part superior; lo sòcol és també vuitavat i florejat. Lo capitell està format per vuit capelletes on hi ha altres sants apòstols. La creu està molt ben brodada, però amb lo temps s'ha desfigurat bastant. En los peus del sant Crist i de la Verge hi ha també imatges

29. Abans de morir Verdaguer ja s'havien fet els primers passos per dur a terme la restauració. A *La Covadonga Catalana*, 08/02/1902, p. 6. Llegim: «Sesión del Ayuntamiento. El Sr. Cornet manifestó que hace algun tiempo a petición suya se acordó cambiar la artística cruz de la Culla con otra, sin que hasta la fecha se haya cumplido dicho acuerdo, por cuyo motivo insistió nuevamente en que sea atendido su ruego, contestando la Presidencia que hará cumplir el acuerdo tomado sobre el particular».

30. Sarret, op. cit., p. 24, escriu «La de la Culla estava tan primparada que al desfer-la, l'any 1906, perquè ja li havia caigut un del braços i amenaçaria ensorrar-se lo demás, quedà la columna partida en dos parts, que juntament ab els demás fragments de la creu foren portats al Museu Municipal». El sòcol original, enterrat no sabem on, va desaparèixer quan se'n va fer la darrera restauració l'any 1987.

d'apòstols. Lo sòcol té 4 pams, l'arbre és d'una sola peça i en té 14, lo capitell 1 i ½, i la creu 3; total, uns 23 pams.

Les mares ensenyen a sos fills aquesta oració per a que la resen al passar per davant d'aqueixa creu: "Senyor Déu meu Jesucrist, per les agonies que sofríreu durant les tres hores de la creu, i per los mèrits de sant Ignasi, alcanceu-nos un verdader dolor de nostres pecats i una bona i santa mort. Amén."

Los manresans d'aquesta creu ne compten dues hermoses tradicions: diuen que quan sant Ignasi marxava de la ciutat de Manresa, passant per aquell camí, per anar a Barcelona, a l'arribar a aquella creu es va aturar, girant-se de cara a la multitud de la gent del poble que sortí a despedir-lo, i després d'exhortar-los a que visquessen bé i santament, estenent la seva mà dreta sobre un noiet qui era portat en los braços de sa mare, va dir que aquell noi amb lo temps se casaria i envelliria i tindria molts fills, complint-se la profecia del sant al peu de la lletra, puix aquell noiet va arribar a l'edat de 80 anys i va tenir 13 fills.

També diu que una vegada un fill pobre portava a coll al seu pare, vellet i malalt, cap a l'hospital, i passant per davant de la creu, va aturar-se per reposar un instant, deixant al seu pare assegut en los grans d'aquella. "Ai, fill meu!, va dir-li aquest llençant un fons sospir, ara me'n recordo que en aquesta mateixa creu me vaig aturar jo també quan feia amb lo meu pare lo que tu ara fas amb mi acompanyant-me a l'hospital." I veus aquí que el fill al sentir aquestes paraules del seu pare, diu que se'l va carregar tot seguit al coll, i volent trencar aquella cadena, va girar de camí i se'n tornà a casa seva; i Déu nostre Senyor li va beneir aquella bona acció i no li va mancar mai més lo necessari; i, en memòria d'açò i confirmant aquella tradició encara hi ha gravats uns pans en el sòcol de la creu.

Norbert Font i Sagué

2. *La Covadonga Catalana*, núm. 71, 1902

Al poeta Verdaguer

Des de las tablas de un buque,
 en medio del Océano,
 lejos de todo lo humano
 canta el padre Verdaguer,
 mirando la blanca espuma
 de la ola alborotada,
 como un ave aletargada
 en el azul rosicler.
 Espíritu silencioso
 como la noche serena
 cuando los espacios llena
 fantástica claridad.
 Cuando se evapora el alma
 en el mar de lo infinito,
 y se oye la voz, el grito,
 del Dios de la eternidad.

Paz a su tumba, al sudario
 del que albergó luz divina,
 al que honró la barretina
 al que supo humilde ser,
 al que sufría y sufría,
 pero orando, siempre orando,

hasta que halló, perdonando,
 en el dolor placer.
 Voluptuosidad sublime
 que sólo el genio conoce,
 acaso el único goce
 que despida viva luz;
 sentía rodar el trueno,
 y cuando más padecía,
 más sus brazos extendía
 hacia el árbol de la Cruz.

Duerme, cisne solitario;
 perdona si un peregrino
 quiso besar el camino
 que anduviste con afán
 y salga a la vez un grito
 desde el fondo de la entraña:
 paz a una gloria de España,
 viva el poeta catalán.

Francisco Calvo
Manresa, junio, 1902

3. «Tal faràs tal trobaràs. *Rondalla manresana*». *El Pla de Bages*, 25/4/1905

—Ah, fill meu com són fatigoses pels vells les llargues caminades ...
 Reposem que em sento retut de cames i em fa por que defalliria abans
 d'arribar a terme...

I el jaiet xacrós i ressequit que s'emparava del braç del seu fill de
 rostre sanítós i caminar ferm, va mig caure al pedrís que aprofitaven
 les pageses per muntar a les someres quan sortien de mercat i retor-
 naven, satisfetes a començament de crepuscle, cap a les ombrívols
 pagesies escampades ací i allà per tot el Pla de Bages.

Xiulant, entremaliat, engegant amb esbojariament [sic] cops de rocs als marges i a les moreres de les vores del camí ral (que amb furs de carretera donava entrada a Manresa pels indrets de Santa Clara, quan esdevingué el fet que conta la rondalla), fent i desfent el camí, corrent adelerat darrere un llagost o deturant-se de sobte amb la boca mig closa i la llengua apretada al llavi de dalt, obirant amb ulls cobdiciosos i brillants una mandrosa sargantana que s'enfilava poc a poc per la soca d'un arbre i que es deixondí de pressa per la vergassada que li petà arran de cua i que la deixà bells instants esmaperduda, un vailet d'uns vuit anys, nu de cames, espitregat, amb la mocarella penjant i amb la cara bruta de pols i suor, s'entretenia jugar pels voltants del pedrís a on reposava el jaio panteixant de fatiga al costat del seu fill, que cap acotat i amb aires d'amoïnament a la cara, de front arrugat i amb les mans plegades, restava callat, llambregant les primeres cases de ciutat que es dibuixaven al començ de la costa cantelluda.

—Padrí!, padrí!, ja és meva l'endiastrada; si no hi sóc a temps m'escapa, li som ventat vergassada i la som deixat ben atuïda. Padrí, goiteu-la.

I tot cofoi, el vailet entremaliat li ensenya, al jaio, una sargantana que es revinclava neguitosa entre els dits que l'estrenyien per la cua com una penjarella.

—Quan vingueu a missa els diumenges, arribeu-s'hi a l'Hospital —féu amb veu entristida el jaio— És lo que em dóna més pena, separar-me d'aquest vailet.

I los ullets del vell llagrimejaren d'enyorança.

—Que no esteu bé, padrí?, preguntà el vailet deixant escórrer entre els dits la sargantana.

—No gaire bo, fill meu.

—I us porta a l'Hospital, el pare?, afegí estranyat.

L'home, sorrut, va fer que sí amb el cap. El jaio va mirar-se'l enternit amb ulls d'amorós i resignat repte.

—Què hi va que en sortireu aviat de l'Hospital, padrí?

—No et veuré més, fill meu, no et veuré més —parlà baixet el jaio amb veu enternidora.

—Dos, tornem's-en a casa, oi pare? No veieu que el padrí plora?

Sense dir res el pare del vailet, el fill del jaio malalt, va redreçar-se

i ajudà al vell a posar-se dret, emprenent silenciosament la via de ciutat a on hi foren entrats més enllà de mitja tarda.

Cap al tard, ja ben començat el vespre, el vailet i son pare retornaren a la masia i aquest deia a sa muller que els esperava a fora l'era:

— Hem deixat el pare a l'Hospital, sembla que n'hi ha per pocs dies.

— Estava tan malalt el sogre! — comentà la dona entrant-se'n feinerà cap a l'amanidor.

— Tan malalt i tan vell... Pobre pare! — féu l'home eternit.

Entre la fosca de l'entrada va ressonar la veu del vailet:

— Quan sereu vell i estareu malalt també us hi portaré a l'Hospital, pare.

La veu del vailet féu estremir l'home sorrut i esgrogueir la dona, retrunyint per les parets del mas, com una predicció sinistra.

.....

I passat els anys, el vailet fet home, acompanyava son pare a l'Hospital de ciutat i reposaven cansats al pedrís que servia a les pageses de pla a enfilar-se a les someres quan retornaven de Manresa a mercat, cada dissabte.

.....

Un seguit de males anyades empobriren la comarca i estengueren la misèria per aquell abans tan ubèrrim Pla de Bages.

Els pagesos amb prou feines collien en les terres de regadiu; en les de secà no es salvava ni una collita.

A les vinyes els hi vingué un mal dolent, que ni els savis de veritat l'entenien, que malmetia les arrels dels ceps i que ni els deixava treure brotada.

Les masies riques quan feien bones collites, esdevingueren pobres, pobres, i quiscunes foren abandonades i tot.

Per agreujar encara més aquella trista gent, una epidèmia matava el bestiar sense que hi valguessin els remeis dels manescals.

Un dia caminaven neguitosament cap a la ciutat dos pagesos; al més vell bé prou que se li coneixia que anava malalt, encara que el més jove també feia cara de misèria. Eren pare i fill.

Com que la necessitat no té llei, veient que anaven tan malament les coses i que el jaio s'emmalaltia i no hi havia a pagès medis per cuidar-lo, determinaren portar el mallat a ciutat i deixar-lo a l'Hospital, que si a Déu plau ja es restabliria. I era per això que feien camí cap a

Manresa, els dos pagesos, després de sortir de casa seva a on menjaren el darrer mos de pa que els restava per emprendre amb deler sa caminada.

Anava molt fadigat el jaiet i malgrat la fatiga que l'atuïa passava de llarg pel pedrís que les pageses aprofitaven per pujar dalt les someres quan sortien del mercat del dissabte. I el jaiet se n'apartava esverat i amb temença del pedrís, com si fos una mala cosa.

El fill va empènyer dolçament cap al cantó del pedrís i li digué amb cuidadós interès:

—Seieu i reposeu, pare, que ens falta poc i encara és d'hora.

El jaio ben contra el seu desig va asseure's i com aclaparat per un món de records tristos, esmentà amb veu tremolosa:

—Fill meu, fill meu. Era aquí mateix, en aquest pedrís que hi reposaren l'avi i el pare quan aquest l'acompanyava a l'Hospital; era aquí que hi reposàrem amb ton avi quan jo l'hi acompanyava... i és aquí a on posem tots dos ara que m'hi acompanyes.

—Pare, digué esverat el fill, davant l'atuïdor exemple d'aquella fatídica cadena que succeïa de pares a fills.

—Tornem's-en a casa i Déu darà! Això seria el tal faràs, tal trobaràs. Al cap de taula sempre hi tindreu un plat, pare, i què Mare de Déu serà que no mudin les anyades.

I enardits desferen el camí els dos pagesos, el vell amb el rostre enlluernat d'alegria, el jove satisfet de la seva bona obra.

I conta la rondalla que al tornar a la masia, trobaren la pastera, que deixaren neta de llevat, amb set pans i tres coques i vingueren bones collites perquè Déu envià per tot el Pla un vent de benedicció i de pau i els ramats tornaren a pasturar sanitosos per les prades de Bages. I en fe d'aquell memorable fet, frec a frec del pedrís a on reposaren els jaiets malalts, hi varen aixecar una creu que encara avui en diuen de la Culla i que portà esculpits al sòcol els set pans i les tres coques de la tradició.

Ignasi de L. Ribera Rovira

4. «La Creu de la Culla». *Setmanari Català* (1890) (fragment, p. 209-210)

En una casa d'allí a prop hi havia un home ja entrat en anys que feia molt de temps se trobava impossibilitat al llit, era l'amo de la casa. La seva família, que eren pobres a causa d'una gran carestia de fruits en lo país i no poder subvenir los gestos que reclamava la malaltia del seu pare, determinaren dur-lo al Sant Hospital. Assentat lo pobre malalt en una cadira de braços, dos dels seus fills se'l carreguen al coll i surten de casa. En lo mateix lloc on és avui la creu de la Culla, se conta que per sa naturalesa la roca formava com dos graus un poc sortides, i a l'arribar allí els dos germans arrimaren la cadira per a descansar. Tan bon punt se vegé lo malalt en aquell siti, fent-se memòria d'aconteixement passats, se posa a plorar i amb veu forta i tremolenca per lo gran pes de la malaltia diu: "Ai, fills meus! Aquest és lo lloc on jo també descansava al portar lo vostre avi a l'hospital!... Déu ha castigat la meua ingratitud!...

Somoguts los dos germans al sentir tal nova, un d'ells, lo més gran, tenint lo cor ple d'amargor i agafant amb una mà la dreia del seu pare i amb l'altra la del seu germà diu: "Pare, no ploreu! Tornem a casa; encara tenim set pans i no vos deixarem morir de fam. Lo meu germà i jo havem de vèncer tots los perills, encara que sia anant a demanar caritat. Déu que sap molt bé quant us estimem augmentarà nostres forces. Confiem amb Ell...

De genolls en terra els dos germans, alcen al cel fervent pregària i demanen per la salut del seu estimat pare.

Un miracle s'obra al poc temps, fruit sens dubte d'aquella oració sortida d'uns cors tan nobles i generosos. Lo pare, malalt de tant temps, recobrà la seva salut perduda i en avant no faltà en aquella casa la gràcia de Déu, vivint contents tots i satisfets.

Lo propietari del castell, senyor baró de la Culla al tenir notícia d'aquest fet, posà baix sa protecció a aquesta família i per memòria féu fer l'actual creu que és de pedra molt ben treballada i en lo sòcol de forma vuitavada volgué que es gravés un pa en cada una de les set cares, i en l'octava, la figura de dos homes aportant un vellet sentat en una cadira de braços.

Per la intempèrie del temps que ha gastat la pedra, a penes se coneixen avui los emblemes descrits; mes si lo temps ha gastat la pedra,

no ha gastat, no, a la tradició que d'aquesta manera fins avui ho ha contat.

Aquest és lo viu record que conservo i que en ma infantesa m'explicà mon estimat pare, al cel sia, al passar en front la Creu de la Culla.

Joaquim Sarret
Manresa, 12 juliol 1890

5. «Tal faràs, tal trobaràs». *L'Amic del Poble*. Manresa, 30/3/1918

Diu la popular dita catalana: *Ets fill, pare seràs: tal faràs, tal trobaràs*. I és ben certa la seva afirmació. Qui no sap mil casos en què es demostra ben clarament la veritat d'aqueixa sentència? Mes, celebrant-se el proper dilluns de Pasqua la gaia Festa del Homenatge a la Vellesa, plau-me, recordant una tradició manresana, contar-vos lo que prop la llar fumosa d'una casa de pagès d'aquesta comarca va explicar-me un bon jaiet de testa blanca.

És una tradició referent a la *retirada* Creu de la *Culla*. Tradició que no perquè sia de molts coneguda, deixa de tenir la seva importància, augmentada avui amb motiu d'esdevenir d'actualitat per la celebració del Festival que suara hem esmentat.

Celebrem avui la Festa dels Vells, Honorem en aquest dia als qui el córrer del temps ha cenyit amb l'auriola de la blancor de la vellúria. Festegem als qui han lograt veure rumbar son cap per l'albina corona. Perquè *vell* vol dir *bo*; *vell* vol dir *virtuós*, vol dir *íntegre*, vol dir *pacient*. Com és possible que un home viciós arribi a fer anys?

Mereixen, doncs, totes nostres simpaties i tota nostra veneració els bons vellets de testa blanca. I plau-nos, per lo tant, contribuir amb nostre granet d'arena a la gentil obra dels Homenatges a la Vellesa, que amb ufana tan riolera, s'és estesa en esclatada vigorosa per tots els racons de la terra de nostre amor, i plau-nos fer-ho, com hem dit, — remembrant una tradició manresana, que ve a comprovar la certitud de l'adagi amb què hem començat aqueixa prosa ramplonera:

*Ets fill, pare seràs:
tal faràs, tal trobaràs.*

Era un any... tant se val: no se sap. Un jovenàs de la veïna parròquia de Viladordis, veient que el pa a casa seva s'acabava; que la misèria s'anava apoderant de tots; que la terra lluny de produir lo que necessitaven sols els donava males anyades i collites de agram... pren al seu pare, vell i malalt, i a coll i be se'l carrega, per portar-lo, potser, al hospital.

«Per què —raonava el fill— tinc de mantenir, jo un gandul? Per què, si a casa em falta lo necessari haig de retenir al pare qui més aviat me fa mal que bé? Toca una cosa, la romp; ha de menjar, tot ho empastifa. Fora, fora: no el puc pas tenir més temps.»

I no pensava el mal fill que al mantenir al seu pare, anc que estigués malaltís, no feia més que satisfer un deute!... No és cert?...

Emprò... ca: el fill no ho entenia aixís. I vell i jove emprenen el camí; i reposen aquí, i reemprenen la marxa; i el mal fill vinga suar, i el vellet... vinga plorar. Quan al ser a l'envista de Manresa; al ser enfront de la Creu de la Culla, avui retirada de son primitiu emplaçament i dipositada al Museu de ca la Ciutat, al·legant el fill son cansament, s'assegué als graons de l'esmentada creu per a reposar-hi un ratet. I entre sanglots i sofrences, tan bon punt el pobre vell estigué sentat, digué al fill qui admirat l'escoltava:

*«Aquí mateix reposava,
com tu, fill meu, fa molts anys,
quan al meu pare jo duia
malalt com Jo, a l'Hospital.
Del pecat que vaig cometre,
ara el càstig he trobat,
que té raó, al dir l'adagi:
tal faràs, tal trobaràs.»*

Lo fill arrenca en un plor. Al seu pare afectuós abraça. I carregant-se'l de nou i desfent lo camí d'antes, diu al pare: «Tornem, tornem cap a casa, Perdoneu, pare meu, mon desvari. Veniu, anem: vós sereu a casa el *major*. Vos serviré i per vós treballaré amb constància. Si un mos de pa tenim, entre ambdós el partirem: si un got de vi tenim per veure, un glop cada u en beurem. Anem, pare cap a casa. Que mos fills, vos ho asseguro, no'm duran a l'hospital.»

Imatge 10. Arxiu Casa de la Culla. Aquarel·la de 1881

I a l'arribar al mas, la porta era tancada. Obren... i sobre la taula hi troben set pans i alguns peixos. Qui els hi havia posat?

Déu, tal vegada, — conta la tradició, — per premiar el bon determini del fill.

Aliviaren de moment la llur situació; els erms pel treball del fill esdevingueren camps de conreu; s'omplí el graner, sobreixiren els cups... i fill i nora ordenaren amb el temps, esculpir en el sòcol de la creu, set pans i dos peixos, i fessin el dia de la llur mort i abans de son enterrament, un pa per cada un dels pobres que es presentessin. Recordem-ho, doncs, ben bé. Cal venerar, estimar i honorar als bons vellets. Que si la virtut és nostra companyona i mereixem la corona de la vellesa, tindrem aleshores dels altres, el tracte que als vellets nosaltres haurem donat.

*Ets fill, pare seràs:
tal faràs, tal trobaràs.*

Enric Casassas

6. BERTRAN I BROS, Pau. «La del pare i fill». A: *El rondallari català*. Barcelona: Ed. Altafulla, 1989, p. 165

Una vegada era un fill, que cansat de tenir son pare a casa sempre malaltís, el portava a l'hospital a coll-i-bè.

Pel camí va reposar, i el seu pare llavors que diu:

—Ai, Senyor, jo també vaig reposar aquí quan hi duia el meu pare!

El fill al sentir això, diu:

—Pare, entornem's-en, que el meu fill també m'hi duria a mi.

I sempre més el va servir bé.

7. Jaume Maspons. Nostre gravat. *La Veu del Vallès*, núm. 139. 06/08/1899

Al Pla de Bages, en una gran plana, s'hi aixecà al segle XV una bonica creu gòtica, adornada amb fullatges i figures. S'anomenà de la Culla. Allí a prop i no pas gaire lluny de la ciutat de Manresa, hi havia una caseta pobra per defora i pobra per dins, habitada per un vell malaltís i per son fill, un jove cepat i ple de salut.

Vet aquí que empitjorant-se un dia el vell, li donà entenent el seu fill de portar-lo a l'Hospital de Manresa. Se n'hi anaven pare i fill, però tan xacrós estava el vellet que quan s'escaigueren a passar per la Creu de la Culla, rendit, demanà al fill per reposar en un dels graons de l'artístic monument. Al cap d'una estona de repòs, exclamà el vellet: —Ai Senyor, en tal dia com avui fa anys que reposàrem ací mateix mon pare i jo, que malalt i vell com jo, lo acompanyava com tu m'hi acompanyes a mi mateix a l'Hospital de Manresa.

I diu que el fill al sentir aqueixes aclamacions, aixecant-se d'una revelada digué: Pare, no vull pas que us succeeixi lo de l'avi, que la història no acabaria per aquí; tornem-se'n a casa, a on vaig comprenent que jo tinc obligació de cuidar-vos.

I diu que a l'arribar a casa, la porta que havien tancat se'ls hi obrí i els calaixos poc abans sense un bocí de pa que Déu n'hi dó, els trobaren plens i ben proveït el rebost de bones viandes, i la salut tornà al vellet que visqué molts anys en pau i alegria amb el seu fill.

Aquesta història encara que molt coneguda, no fa mai nosa de tenir-la ben presenta.

Imatge 11. Revista infantil manresana
La Primavera 1881-1882, p. 241